

शिरिषको फूल उपन्यासमा व्यक्त विसङ्गति र अस्तित्ववादी जीवनदृष्टि

.घनश्याम दाहाल *

विद्यावारिधि

सार

अस्तित्ववादी चिन्तनलाई आत्मसात गर्दै लेखिएको पारिजातको उल्लेखनीय र विशिष्ट उपन्यास शिरिषको फूल हो । विभिन्न भाषामा समेत अनुवाद भएको बौद्धिक र दार्शनिक विशेषता बोकेको अमूल्य कृति पनि हो । जीवन भोगाइमा देखा परेका सैद्धान्तिक विधिबाट अनुप्राणित कृति पनि हो । पाश्चात्य विद्वान् अल्बर्ट कामु, जापाल शार्त्र, कार्ल मार्क्स र माओका विचारबाट पूर्ण रूपमा प्रभावित भएर लेखेको वैचारिक उपन्यास पनि हो । यसमा उपन्यासकारको विसङ्गत र अस्तित्ववादी चिन्तन बाह्य प्रकटीकरण भएको छ । नायक सुयोगवीरका माध्यमबाट निराशावादी दृष्टिकोण अभिव्यक्त भएको छ भने सकमबरीका माध्यमबाट अस्तित्ववादी चिन्तन मुखरित भएको छ । उपन्यासमा पलायनवादी सोच अपराधिक मनोवृत्तिलाई पनि उजागर गरिएको छ । पात्रको अन्तर्हृदयबाट आविर्भाव भएको अचेतन मनको यौन आवेग र आक्रोशलाई उपन्यासले प्रतिपाद्य विषय बनाएको देखिन्छ । जीवन सृष्टिको वरदान हो । सृष्टिको चक्रव्यूह नै जीवन हो । भोगवादी सोच र चिन्तन सफल जीवनको उत्कृष्ट परिणाम हो । उत्साहित मानसिकता र अग्रगामी सोच जीवनका अपरिहार्य गति हुन् । जीवन हिँडाइमा आउने दुःखकष्ट र मिलनबिछोड यसका अपरिहार्य परम्परा र मान्यता हुन् । अविचलित सोच र उत्साहित मानसिकता जीवनका अपरिहार्य शक्ति र बल हुन् । विचलित मानसिकताबाट आएको परिणामले जीवनको दुःखान्त परिणतिलाई मात्र आत्मसात गर्ने सुनिश्चित हो । उपन्यासमा आएका विसङ्गतिको परिणाम र अस्तित्वको जीवन दर्शन मुख्य सार र प्रमुख अभिष्ट बनेर आएको देखिन्छ ।

शब्दकुञ्जी : देदीप्यमान, शून्यताबोध, पलायनवाद, अपराधबोध ।

१ विषय परिचय

नेपाली उपन्यास साहित्यमा बहुमुखी प्रतिभाकी धनी स्रष्टा पारिजात (१९९०-२०५०) हुन् । उनको वास्तविक नाम विष्णुकुमारी वाइवा हो । उनको योगदान र पहिचान नेपाली साहित्यमा उल्लेखनीय देखिन्छ । उनको शिरिषको फूल (२०२२) महत्वपूर्ण अस्तित्ववादी उपन्यास हो । उपन्यासले अस्तित्व र विसङ्गतिवादी चिन्तनलाई मुखरित गरेको छ । नेपाली आधुनिक उपन्यासको दोस्रो चरणको अस्तित्ववादी धाराको प्रवर्तन गर्ने उपन्यास पनि शिरिषको फूल नै हो । यसले पारिजातका उपन्यास मध्येको उत्कृष्ट र नेपाली उपन्यास जगतको बहुमूल्य उपलब्धि प्राप्त गरेको छ ।

* सहप्राध्यापक, ने.सं.वि.पिण्डेश्वर विद्यापीठ, धरान ।

काव्यात्मक, बौद्धिक भाषिक चिन्तनले औपिन्यासिक जगत्मा नै नयाँपन ल्याएको छ । जीवनको निराशावादी अवधारणामा अस्तित्ववादी चिन्तनलाई उपन्यासले प्रमुखताका साथ आत्मसात गरेको पाइन्छ । जीवनबोध उपन्यासको मुख्य मर्म बनेर आएको प्रतीत हुन्छ ।

उपन्यासकार पारिजात विसङ्गतिवादी र अस्तित्ववादी उपन्यासकार हुन् । उनले नेपाली उपन्यास जगत्मा धेरै उपन्यास दिएर ठूलो गुन लगाएकी छन् । उनका औपिन्यासिक कृतिले नेपाली साहित्यको भण्डार अभिवृद्धि गरेको छ । उनका शिरीषको फूल (२०२२), महत्ताहीन (२०२५), बैसको मान्छे (२०२९), तोरीबारी बाटा र सपनाहरू (२०३३), पर्खालभिन्न र बाहिर (२०३४), अन्तर्मुखी (२०३५), उसले रोजेको पहाड (२०३५), अनिदो पहाड (२०३९), परिभाषित आँखाहरू (२०४६) र बोनी (२०४८) महत्वपूर्ण उपन्यासहरू प्रकाशित भएका पाइन्छन् । पश्चात्य साहित्यकार कीर्के गार्ड, जापाल शार्त्र, राहुल सांकृत्यायन, कार्ल मार्क्स र माओ आदि चिन्तक र दार्शनिकका विचारबाट अनुप्राणित भएर पारिजातले साहित्यिक साधना गरेको पाइन्छ । उनी राल्फा आन्दोलनको सशक्त रूपमा नेतृत्वकर्ता हुन् । उनको साहित्यकार व्यक्तित्वको सम्मान स्वरूप विभिन्न सम्मान पुरस्कारहरूबाट कदर गरिएको पाइन्छ । उनको शिरीषको फूल उपन्यासले मदन पुरस्कार (२०२२) प्राप्त गरेको छ ।

पारिजात नेपाली साहित्यकी चम्किलो नक्षत्र र देदीप्यमान तारा हुन् । उनको शिरीषको फूल उपन्यासले सर्वप्रथम अस्तित्ववादको आमन्त्रण गरेको छ । विसङ्गतिले अस्तव्यस्त भएको मानवीय चेतनालाई केही गरुँ भन्ने सोचका साथ अभिप्रेरित हुने विधि र पद्धति अस्तित्ववाद हो । 'म छु' र 'म केही हुँ' भन्ने चिन्तन वा अस्तित्वबोध नै अस्तित्ववादको मुख्य सैद्धान्तिक पक्ष हो । अस्तित्ववादी दार्शनिक अल्बर्ट कामुको प्रभाव पारिजातका उपन्यासमा पाइन्छ । उनको शिरीषको फूल उपन्यासमा सुयोगवीरले सकमबरीलाई चुम्बन गरेपछि उसको मृत्यु हुन्छ । मृत्युपश्चात् उसले आफूले गरेको कार्यप्रति पश्चाताप गर्दै जीवनको निराशा र शोकलाई सहेर बाँचेको जीवन अस्तित्ववादी हो । सकमबरीले आफ्नो अस्तित्व कायम गर्नका लागि निरर्थक प्रयासहरू गरेको देखिन्छ । उपन्यासमा उनले देखाएको अस्तित्ववादी विचार समग्र उपन्यास जगत्कै नयाँ प्रवृत्ति र उपलब्धि बनेर रहेको छ ।

पारिजात विसङ्गतिवादी चिन्तनलाई आफ्ना उपन्यासमा प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गर्ने सबल र सफल स्रष्टा हुन् । उनको शिरीषको फूल उपन्यासमा विसङ्गतिवादी चिन्तन मुखरित भएको पाइन्छ । मानवीय जीवनका शून्यता, निस्सारता, मूल्यहीनता र कुण्ठाजस्ता विसङ्गत अवस्थाको चित्र पारिजातका उपन्यासमा कोरिएका छन् । मान्छेको जीवन नै विसङ्गतिको भण्डार हो । मान्छे जन्मन नचाही जन्मन्छ, र मर्न नचाही मर्छ पनि । मृत्युलाई अवश्यभावी ठानिन्छ । उनको शिरीषको फूल उपन्यासमा शून्यवादी चिन्तन पाइन्छ ।

शिरीषको फूलको सुयोगवीरले प्रेम नगरेका केटीहरूलाई बलात्कार गरेको छ । यौन तिर्खा मेटाउनका लागि आवेशमा आएर सकमबरीलाई चुम्बन गरेको छ । जसका कारणले उसको मृत्यु भई जीवनप्रति नै निराशा र पश्चाताप पैदा भएको देखिन्छ । उपन्यासकी प्रमुख पात्र सकमबरीले चुरोट खानु, कपाल ठुटो पारेर सुयोगवीरलाई देखाउनु, जन्मदिनमा 'छिटो मरोस्' भन्ने आशीर्वाद माग्नु, एकै चुम्बनमा मृत्युवरण गर्नु जस्ता घटनाहरू विसङ्गतिपूर्ण मानिन्छन् । जीवनको शून्यवादी चिन्तनलाई

उपन्यासले प्रभावकारी रूपमा अभिव्यक्त गरेको छ । विसङ्गति जीवनमा अत्यन्तै टीठ लाग्दो र दारुण रूपमा आउने गर्दछ । शून्यवाद विसङ्गतिबाट नै प्रारम्भ भएर विनाशवादमा पुगेर टुङ्गिने गर्दछ । पारिजातका उपन्यासमा जीवनका निराशापूर्ण भोगाइहरूलाई प्रभावकारी चित्रण गरिएको छ । उपन्यासमा जीवनको असङ्गत पक्षको बहुचित्रण गरिएको छ । जीवन भोगाइमा देखिएको निरर्थक अभिव्यक्तिले मानवीय जीवनसमेत तहसनहस भएको विचारलाई शिरीषको फूल उपन्यासले सहज रूपमा प्रस्तुत गरेको छ ।

२ समस्या कथन

पारिजातको शिरीषको फूल नेपाली उपन्यास जगतको नयाँ शैली र शिल्पको बौद्धिक उपन्यास हो । यसभित्र धेरै चिन्तन र दर्शनहरू मुखरित भएका छन् । यसभित्र रहेका विसङ्गति र अस्तित्ववादी अवधारणालाई यसमा प्रमुखताका साथ विश्लेषण गर्ने सत्प्रयास भएको छ ॥ 'शिरीषको फूल उपन्यासमा व्यक्त विसङ्गति र अस्तित्ववादी जीवन दृष्टि' शीर्षकको लेखमा समस्या कथनलाई प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसका मूलभूत समस्याकथन निम्नानुसार छन् :

क) विसङ्गतिका दृष्टिले शिरीषको फूल उपन्यासमा के कस्ता विषयलाई आत्मसात गरिएका छन्?

ख) अस्तित्वका दृष्टिले शिरीषको फूल उपन्यास के कस्तो रहेको छ ?

ग) उपन्यासमा विसङ्गति र अस्तित्ववादका जीवन भोगाइ के कस्ता रहेका छन् ?

उपन्यासमा अभिव्यक्त भएका माथि उल्लेख गरिएका मुख्य समस्या र शीर्षकमा केन्द्रित रहेर व्याख्या र विश्लेषण यसमा सबल रूपमा गरिएको छ ।

३ उद्देश्य निर्धारण

शिरीषको फूल उपन्यासको वास्तविक मर्म र मूलभूत सन्देश भनेकै विसङ्गति र अस्तित्ववादी अवधारणा नै हो । 'शिरीषको फूल उपन्यासमा व्यक्त विसङ्गति र अस्तित्ववादी जीवनदृष्टि' शीर्षकको अनुसन्धानात्मक यस लेखमा पनि मुख्यतया यही विषयको उठान भएको छ । समस्या कथनमा उजागर भएका सन्दर्भलाई ठिक र सही रूपमा सार्थक गन्तव्यमा पुऱ्याउनु यसको मुख्य लक्ष्य र उद्देश्य रहेको छ । समस्यामा किटान गरिएका मुख्य सन्दर्भहरू नै उद्देश्यका पनि मुख्य विषय हुन् । प्रस्तुत शीर्षकमा अभिव्यक्त उद्देश्य निर्धारण निम्नानुसार रहेको छ :

क) विसङ्गतिका दृष्टिले शिरीषको फूल उपन्यासका विषयलाई आत्मसात गर्नु,

ख) अस्तित्वका दृष्टिले शिरीषको फूल उपन्यासको यथार्थ परिस्थितिको उजागर गर्नु,

ग) उपन्यासमा विसङ्गति र अस्तित्ववादका जीवन भोगाइ स्पष्ट पार्नु ।

४ अनुसन्धान विधि

अनुसन्धान विषय विश्लेषणको आधारभूमि हो । अनुसन्धानात्मक लेखमा विधि आवश्यक सर्त हो । विधिकै परिधिभित्र रहेर लेखले पूर्णता पाउने गर्दछ । अनुसन्धान विधिको सहज प्रयोग र विन्यासले साहित्यिक आराधना र समालोचना भव्य र सभ्य बन्छ । यस लेखमा शीर्षकीकरण गरिएको 'शिरीषको फूल उपन्यासमा व्यक्त विसङ्गति र अस्तित्ववादी जीवनदृष्टि' मा विश्लेषणका सन्दर्भमा वर्णनात्मक शैलीलाई आत्मसात गरिएको छ । द्वितीयक स्रोतका सन्दर्भ समग्रीलाई प्रभावकारी रूपमा

उपयोग गरिएको यसमा पुस्तकालयीय विधिभिन्नका मान्यता र पहिचानलाई यसले प्रभावकारी ढङ्गले अनुसरण गरिएको छ । अनुसन्धेय विषयलाई समस्या र उद्देश्यसँग सहसम्बन्धमा जोडेर निष्कर्ष र उपलब्धिलाई प्राप्त गरेको छ । शिरीषको फूल उपन्यासमा प्रमुख पात्र नायक सुयोगवीरको जीवन भोगाइमा देखिएको निराशापूर्ण अवस्था र नायिका सकमबरीको जीवनमा आएको अस्तित्ववादी विचारको वर्णनलाई अभिव्यक्त गर्ने सन्दर्भमा उपन्यासले सैद्धान्तिक जीवनदर्शनलाई अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । शिरीषको फूल उपन्याससँग सम्बन्धित यस अनुसन्धानको पूर्णताका लागि वर्णनात्मक पद्धति नै यसको मुख्य आधार रहेको छ । शिरीषको फूल उपन्यासमा भएका तथ्यपूर्ण विचार र चिन्तनलाई मुख्य स्रोतसामग्रीका रूपमा उपयोग गरेर अनुसन्धान कार्यले सम्पन्न गरिएको छ । यसको अनुसन्धान विधि पुस्तकालयीय, द्वितीयक स्रोत र वर्णनात्मक शैली मुख्य अनुसन्धानात्मक ढाँचा बनेको छ ।

५. विसङ्गतिका सन्दर्भमा शिरीषको फूल

शिरीषको फूल उपन्यास विसङ्गतिवादी चिन्तनलाई प्रभावकारी रूपमा आत्मसात गरेर प्रस्तुत गरिएको उपन्यास हो । शिरीषको फूलमा नायक सुयोगवीरको विसङ्गत जीवनको चित्रण गरिएको पाइन्छ । अनौठो रूपाकृति भएकी सकमबरीको अविवाहित जीवन पनि विसङ्गतिपूर्ण देखिन्छ (गौतम, २०६९ :२४३) । उसको विसङ्गत जीवनको आकर्षणमा सुयोगवीर सिकार हुन पुगेको छ । सकमबरीले गरेको बारम्बारको ताडनाले ऊ निराश बन्दै गए पनि पछि लागि नै रहन्छ । उसले विगतमा गरेका अनुभवमा पनि विसङ्गति देख्छ, र आफू प्रेम गरेकालाई बलात्कार र बलात्कार गरेकालाई प्रेम गर्न नसक्ने व्यक्तिका रूपमा आफैँले आफैँलाई अनुभव गरेको छ । अतृप्त यौन इच्छाको आवेगमा नायिका सकमबरीलाई एक चुम्बन गरेपछि ऊ पिरोलिएको छ । सकमबरीको मृत्युको घटनाले सुयोगवीरको जीवन पूर्ण रूपमा विक्षिप्त बनी निराशा र शून्यतातर्फ केन्द्रित देखिन्छ (ढुङ्गेल, २०६९ :२८२) । उपन्यासमा निराशावादी चिन्तन र अर्थहीनताको अभिव्यक्ति पनि सकमबरीको मृत्युले ल्याएको महत्वपूर्ण परिणाम मानिन्छ । शिरीषको फूल उपन्यासभित्र सूक्ष्म र सबल रूपमा अभिव्यक्त भएका पलायनवादी चिन्तन, अचेतन यौन अतृप्ति र अपराधबोध मुख्य विषय बनेर अन्योन्याश्रित रूपमा उपन्यासमा आएका छन् । यी विषयहरू विसङ्गत परिस्थिति र अवस्थाका सङ्केतहरू हुन् । यी सङ्केतहरूको पूर्णताले शिरीषको फूल उपन्यासलाई पूर्ण रूपमा विसङ्गतिवादी उपन्यास भन्न सकिन्छ ।

५.१ पलायनवादी जीवनभोगाइ

शिरीषको फूल उपन्यासमा पलायनवादी जीवनभोगाइका दृष्टिले महत्वपूर्ण र उल्लेखनीय मानिन्छ । उपन्यासकी मुख्य पात्र सकमबरीले पलायनवादी जीवनभोगाइलाई आत्मसात गरेको पाइन्छ । मानव जीवनको सफलता र असफलता भोगाइको एउटा शृङ्खला मानिन्छ । माया प्रेम जीवनको अपरिहार्य विषय र नारी पुरुषप्रतिको आकर्षणको केन्द्र पनि हो । यौन सुखभोग सृष्टिको पूर्ण र स्वाभाविक अधिकार हो । शिरीषको फूल उपन्यासमा सकमबरीको जीवन भोगवादी नभएर भोगबाट पलायन भएको पलायनवादी देखिन्छ । सृष्टिको मूलभूत मान्यतालाई नै उसले ठूलो चुनौति दिएर मानव जीवनको भोगाइबाट पूर्ण रूपमा नै पलायन भएको देखिन्छ । सुयोगवीरले प्रेम प्रकट गर्न

बारम्बार सङ्केत गर्दा र भ्रम्टँदा पनि उसको जीवन भोगाइ सफल बनेको पाइँदैन । सुयोगवीरको एक चुम्बनबाट नै उसले आफ्नो पलायनवादी भित्री मर्मलाई अभिव्यक्त गर्दै मृत्युवरण गरेकी छे । उपन्यासमा रमाइलो जीवन भोगाइमा आनन्दका साथ रमाउनु पर्ने अधिकारलाई गलत अर्थमा बुझेर जीवनबाट नै सकमबरीले भाग्न खोजेको हुनाले पलायनवादी चिन्तन उपन्यासमा प्रमुख रूपमा अभिव्यक्त भएको छ (गौतम, २०६९:२४४) । नैसर्गिक अधिकार एवं सृष्टिको सुन्दर क्रमलाई भङ्ग गरेर जीवनबाट नै हरेस खाएर भाग्न सकमबरीको पलायनवादी विचार हो । यही चिन्तन र विचार नै सकमबीको जीवनभोगाइको मेरुदण्ड बनेर उपन्यासमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ ।

५.२ अचेतन यौन अतृप्ति

पारिजातको शिरीषको फूल उपन्यासमा अचेतन यौन अतृप्ति अभिव्यक्त भएको छ । यसमा सकमबरी र सुयोगवीरका माध्यमबाट अचेतन मनका यौनका अतृप्तिहरू पोखिएका छन् । यौन अतृप्तिकै कारण उनीहरूको जीवन विचलित र विसङ्गत बन्न पुगेको छ । सकमबरीको अचेतनमा यौनको अतृप्ति र असन्तुष्टि तीव्र बनेको छ । केश मुडुल्याउने, चुरोट खाने, सुयोगवीरलाई मन छुने गरी व्यङ्ग्य प्रहार गर्ने सन्दर्भमा उसका असन्तुष्टिहरू अभिव्यक्त भएका छन् (बराल, २०५६: १९९) । उपन्यासको नायक सुयोगवीरमा युद्धकालीन समयमा हेड हण्डरकी छोरीलाई बलात्कार गरेर मार्नु, भैसी गोठाली कचीनलाई रुबीको औँठी देखाएर आफ्नो कामवासना बिसाउनु, वर्मामा बस्ता माटिनचीलाई प्रेमको भुल भुलैयामा पारेर उसको सतीत्व लुटेर बेवारिसे छोडेर भागेका घटनाले उसको यौन अतृप्ति प्रभावकारी रूपमा प्रकट भएको देखिन्छ । सकमबरीले अपमान, तिरस्कार र व्यङ्ग्य गर्दा गर्दै पनि उसले अचेतन मनमा आएको यौन अतृप्तिको आवेगले सकमबरीलाई चुम्बन गरेको छ । उपन्यासको सहायक चरित्र शिवराजले पनि गोप्य रूपमा सकमबरीको फोटो बोकेर हिँडेको छ भने 'बरी मरी भने म पनि आत्महत्या गर्छु' भन्ने उसको भनाइबाट पनि अचेतन मनको यौन अतृप्तिको प्रभावकारी रूपमा अभिव्यक्त भएको देखिन्छ । उपन्यासमा सकमबरी, सुयोगवीर र शिवराजका माध्यमबाट यौन अतृप्ति सबल बनेर उजागर भएको पाइन्छ ।

५.३ अपराधबोध

शिरीषको फूल अपराधबोधको एउटा महत्वपूर्ण नमुना हो । आफूले गरेको गल्ती कमजोरी प्रति पश्चाताप गर्दै आत्मसमर्पण र विसर्जनको चिन्तन उपन्यासमा सुयोगवीरका माध्यमबाट अभिव्यक्त भएको छ । सुयोगवीरले विश्वयुद्ध कालीन लडाईँमा आफूले नारीमाथि गरेको अन्याय र अत्याचारलाई पूर्वदीप्तिका रूपमा सम्झिएको छ । हेड हण्डरकी छोरीलाई टाउकोमा हिकाएर बेहोस बनाई निर्धक्कसँग रातभरि पशुवत् व्यवहार गरेर सतीत्व लुटी रक्ताम्य बनाई मारेर फ्याँकेको घटना र कचीनलाई बलात्कार गरेको परिस्थिति एवं माटिनचीलाई भुलभुलैयामा पारेर गरेको गलत गतिविधिलाई उसले गम्भीर रूपमा मनन गरेर आफैँले आफैँलाई अपराधी पनि घोषणा गरेर पछुतो मानेको छ । अतृप्त यौन वासनाको आक्रोशले नै उसले सकमबरीलाई चुम्बन गरेको छ भने पछि उसले त्यसमा पश्चाताप गरेर अपराधबोध गरेको देखिन्छ (गौतम, २०६९: ४३) । उपन्यासको नायक सुयोगवीरले आफूले गरेको आपराधिक क्रियाकलापप्रति दुःख मानेर पटकपटक पछुतो गरेको छ ।

पछुतोके कारणले जीवनलाई निराशा र शून्यवादतर्फ उन्मुख पनि गरेको छ । शून्यवादतर्फ उन्मुख हुनु जीवनको आक्रोश र अर्थहीनताको परिणाम हो । अपराधबोधले नै उसलाई निराश र निस्सार पारेको छ (बराल, २०५६: १९४) । जीवन भोगाइको मूल्य र मान्यताबाट कमजोर बन्दै अगाडि बढेको छ । प्रगति उन्नतिका सम्भावनाका बाटाहरूमा तगारो लागेको अवस्था छ । यो अवस्था सुयोगवीरको अपराधबोधबाट सिर्जित निराशापूर्ण जीवन भोगाइ नै हो ।

६ अस्तित्ववादी चिन्तनका आलोकमा शिरीषको फूल

अस्मिता वा व्यक्ति सत्ताको सचेत सङ्घर्ष नै अस्तित्ववादको मूल अभिप्राय हो । (त्रिपाठी, २०४९: १२९) शिरीषको फूल उपन्यासमा अस्तित्ववादी चिन्तन मुख्य रूपमा अभिव्यक्त भएको छ । प्रस्तुत उपन्यासले नेपाली आधुनिक उपन्यासमा अस्तित्ववादी चिन्तनलाई मुखरित गरेको छ । उपन्यासकी प्रमुख नायिका सकमबरीले अस्तित्ववादी चिन्तनलाई आत्मसात गरेको देखिन्छ । सकमबरीले आफ्नो जीवनमा अस्तित्वको खोजी गरेकी छे । शिरीषको फूल स्वतन्त्रतापूर्वक फूल्ल र आफैँ भर्छ । फूल भैं मानिसको जीवन पनि स्वतन्त्र हुनुपर्छ उन्ने उसको स्पष्ट धारणा देखिन्छ । फूलले फूल चुस्ने भमरासँग जोगिन सङ्घर्ष गर्नुपर्छ भन्ने दृष्टिकोण नै उपन्यासमा आएको अस्तित्ववादी चिन्तनको अभिव्यक्ति हो । आफ्ना विचारहरू निर्धक्कसँग राख्नु र स्वतन्त्रतापूर्वक बाँच्न चाहनु सकमबरीको पहिचान हो । उसले आफ्नो व्यक्ति सत्ताको लागि सचेत भएर सङ्घर्ष गरेको देखिन्छ । जीवनमा दुःख, त्रास, वेदना र अतृप्त कामभोगलाई सकमबरीले स्मरण गरेकी छ । अस्तित्वबोधकै कारण सुयोगवीरको एक चुम्बनमा नै उसले प्राण त्यागेको देखिन्छ । विसङ्गत जीवनमा रमाउँदै उसले अस्तित्ववादी विचार र अवधारणाहरूलाई आत्मसात गरेको छ (बराल, २०५६: १९९) उपन्यासमा सकमबरीको जीवन नै विसङ्गत छ । जीवनभोगाइका तरङ्गहरूले पनि विसङ्गतिपूर्ण चिन्तन नै अभिव्यक्त भएको देखिन्छ । विसङ्गतिवादी चिन्तनभित्र अस्तित्ववादी अवधारणा उपन्यासमा मौलाएको भेटिन्छ । 'म केही हुँ' भन्ने अहम् र उच्चता पूर्ण मनोग्रन्थी नै अस्तित्वबोधको परिणाम हो ।

७ विसङ्गति र अस्तित्ववादी जीवनदृष्टि

शिरीषको फूल उपन्यास विसङ्गति र अस्तित्ववादी जीवन दृष्टिका आधारमा उत्कृष्ट र उल्लेखनीय रहेको छ । यसमा जीवन भोगाइका सन्दर्भमा नायक सुयोगवीरले निराशालाई प्राप्त गरेको छ । उपन्यासको सहायक चरित्र शिवराजले पनि आफ्नो जीवनलाई विसङ्गत देखेको छ । उसले गरेका गतिविधि र कार्यले पनि विसङ्गतिवादी चिन्तनलाई नै अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । आफ्नो चुम्बनले सकमबरीको मृत्यु भएको घटनाले ऊ धेरै निराशावादी र शून्यवादी बनेको छ । सुयोगवीरमा देखिएको निराशावादी शून्यवादी जीवनको अर्थहीनता विसङ्गत अवस्थाको सूचक हो । दोस्रो विश्वयुद्धको लडाइँमा भएक गतिविधिले पनि उसको जीवन भोगाइलाई निराशावादी बन्न उत्प्रेरित गरेको बुझिन्छ । उसको जीवनदृष्टिले उपन्यासलाई पूर्ण रूपमा विसङ्गतियुक्त बनाएको देखिन्छ ।

शिरीषको फूल अस्तित्ववादी अवधारणाबाट अभिप्रेरित र संरचित उपन्यास हो । यसकी नायिका सकमबरीको जीवन भोगाइ अस्तित्ववादी चिन्तनमा अभिव्यक्त भएको देखिन्छ । उसले गरेक हरेक काम स्वतन्त्रताका लागि र आनन्दका लागि र अरुलाई पीडा दिने उद्देश्यबाट अनुप्राणित देखिन्छन् । शिरीषका फूलहरूलाई आफैं भर्न दिनुपर्छ भन्ने रूपी पितृसत्तात्मक समाजलाई चुस्न दिनु जीवन भोगाइको अर्थ र महत्व हुदैन । आफैं आउने र आफैं जाने तर अस्तित्वलाई सुरक्षित राखेर जीवनलाई उपभोग गर्ने सकमबरीको चिन्तन पूर्ण रूपमा अस्तित्ववादी जीवनदर्शनको सापेक्षतामा केन्द्रित देखिन्छ (गौतम, २०६९: २४५) । पुरुषप्रधान समाजले थिचिएको नारी स्वतन्त्रतालाई उद्घोष गर्न खोज्नु शिरीषको फूल उपन्यासको अस्तित्ववादी जीवनदृष्टि बनेर अभिव्यक्त भएको छ ।

८ निष्कर्ष र उपलब्धि

उपन्यासकार पारिजातको आधुनिक कालको दोस्रो चरणमा देखा परेको अस्तित्ववादी धाराको उपलब्धिपूर्ण औपन्यासिक रचना शिरीषको फूल हो । यसमा उपन्यासकारको विसङ्गतिवाद र अस्तित्ववाद प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत भएको छ । जीवनको भोगाइका क्रममा आएका निराशापूर्ण अभिव्यक्ति र निराशाकै बीचमा अस्तित्वको खोजी पनि उपन्यासमा गरिएको छ । एउटै नाउमा दुइ किसिमका विचार सिद्धान्त उपन्यासमा प्रभावकारी रूपमा अभिव्यक्त भएका देखिन्छन् । मान्छेको जीवन नैसर्गिक वरदान हो र मृत्यु अवश्य भावी हो । यसलाई सही रूपमा उपयोग गर्नु जीवनको सार्थकता र वास्तविक आधार पनि हो । क्षणिक जीवनको सही भोगाइ सार्थक जीवनको निष्कर्ष हो । शिरीषको फूल उपन्यासले निराशापूर्ण जीवनमा सार्थकता खोज्दा खोज्दै अन्त्यमा विलयलाई आत्मसात गरेको छ ।

सुयोगवीरका माध्यमबाट जीवनको निराशावादी क्षण, मनोकुण्ठा र शून्यताबोधलाई अभिव्यक्त गरेको छ । नायिका सकमबरीका माध्यमबाट नारी अस्मिता र उच्च मनोग्रन्थीलाई उजागर गर्दै जीवन भोगाइबाट पलायनवादतर्फ उन्मुख गराइएको पाइन्छ । यौन अतृप्तिकै कारणले सुयोगवीरको जीवन निराशापूर्ण छ भन्ने सकमबरीले इहलीला नै समाप्त पारेको देखिन्छ । मानवीय जीवन असङ्गत छ अर्थहीन छ, निराशापूर्ण छ, कुण्ठा र विकृतिपूर्ण छ तर पनि आफ्नो अस्तित्व र आफ्नो प्रतिष्ठा एवं अस्मितालाई अक्षुण्ण राख्न गर्नुपर्ने प्रयत्नहरूको लेखाजोखा उपन्यासले गरेको छ । विसङ्गत जीवन भोगाइमा सङ्गतिपूर्ण अवस्थाको खोजी उपन्यासको मूलभूत प्राप्ति र उपलब्धि हो । सुयोगवीरको जीवन भोगाइले मान्छेको जीवनको दुः ख, पीडा, आवेग, आक्रोश र कुण्ठालाई सबल रूपमा अभिव्यक्त गरेको बुझिन्छ ।

शिरीषको फूल उपन्यासले पलायनवादी सोच र मान्यतालाई पनि सबल र प्रभावकारी ढङ्गले प्रस्तुत गरेको छ । उपन्यासमा नायिका सकमबरी पलायनवादी चरित्रका रूपमा प्रस्तुत भएको देखिन्छ । अमूल्य जीवनलाई आनन्दका साथ भोग्न नसक्नु उसको विडम्बना पूर्ण परिणाम हो । अवश्यभावी मृत्युको घटनालाई आत्मसात गर्नुपर्ने जीवनमा मनोरञ्जन र आनन्द नै उत्तम हो । अनौठा जीवन भोगाइ र अवस्था पलायनवादी धारणाको साङ्केतिक स्वरूप हो । नैसर्गिक कामवासनालाई भोग गर्नु जीवनको स्वाभाविक कार्य हो । यसबाट विचलित भई अलग्गनु जीवनबोध होइन । सकमबरीले

सुयोगवीरको एक चुम्बनलाई पनि सहन गर्न नसक्ने कमजोर आत्मबललाई देखाउनु मानवीय जीवनको असफल प्रयास हो । सुखदुःख, मिलन बिछोड नै जीवन हो । यसबाट भाग्नु कायरता हो भन्ने सूक्ष्म गहन दर्शन उपन्यासको मूलभूत प्राप्ति र उपलब्धि बनेर आएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- गौतम, वासुदेव र अन्य (२०६९), नेपाली कथा र उपन्यास : सिद्धान्त समीक्षा, काठमाण्डौ भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- दुङ्गेल, भोजराज र दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०६९), नेपाली कथा र उपन्यास, काठमाण्डौ : एम. के पब्लिसर्स र डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- त्रिपाठी, वासुदेव (२०४९), पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग दुई ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- थापा, हिमांशु (२०४७), साहित्य परिचय (ते.सं.), काठमाण्डौ : साभा प्रकाशन ।
- थेगिम, शोभाकान्ति (सन् १९९२), नेपाली समालोचनाको परम्परा : मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण, गान्तोक : सौरभ प्रकाशन ।
- पारिजात, (२०२२), शिरीषको फूल, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह, (२०५२), नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार (ते.सं.), काठमाण्डौ : साभा प्रकाशन ।
- प्रधान, प्रतापचन्द्र (२०४०), नेपाली उपन्यास : परम्परा र पृष्ठभूमि, दार्जेलिङ : दीपा प्रकाशन ।
- बराल, कृष्णहरि र एटम, नेत्र (२०६६), उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास (ते.सं.), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- राई, इन्द्रबहादुर (२०५०), नेपाली उपन्यासका आधारहरू (दो.सं.) काठमाण्डौ : साभा प्रकाशन ।
- रेग्मी, चूडामणि (२०५०), पारिजात परिचय र मूल्याङ्कन, चन्द्रगढी : जूही प्रकाशन ।
- श्रेष्ठ, दयाराम र शर्मा, मेहनराज (२०३४), नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास, काठमाण्डौ : ने.रा.प्र.प्र.।
- शर्मा, तारानाथ (२०३९), नेपाली साहित्यको इतिहास, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- सुवेदी , राजेन्द्र (२०५३), नेपाली उपन्यास परम्परा र प्रवृत्ति, वाराणसी : भूमिका प्रकाशन ।